

حقوق جزای عمومی

(جلد نخست)

جرم، عناصر و انواع آن

مهدی سلطانی

عضویت علمی دانشگاه

وکیل دادگستری

خسرو شیر

۱۱۵

سرشناسه	: سلطانی، مهدی، ۱۳۵۸-
عنوان و نام پدیدآور	: حقوق جزای عمومی/ مهدی سلطانی.
مشخصات نشر	: تهران: دادگستر، ۱۳۹۱-
مشخصات ظاهری	: ج.:
شابک	: ۹۷۸-۹۶۲-۲۶۲۶-۹۳-۹ : دوره ۵؛ ۸۰۰۰۰ ریال
	: ۹۷۸-۹۶۲-۲۶۲۶-۹۱-۵ : ج. ۱
وضعیت فهرست‌نویسی	: غیبا
یادداشت	: کتابنامه.
مندرجات	: ج. ۱. جرم، عناصر و انواع آن
موضوع	: حقوق جزا
موضوع	: قانون کیفری
موضوع	: جرم‌شناسی
رده‌بندی نکره	: ۱۳۹۰ ج ۷۷/۳/س ۸۵۰۱۵
رده‌بندی دیگر	: ۳۳۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۶۳۷۸۵۲

حقوق جزای عمومی (جلد نخست)

جرم، عناصر و انواع آن

مهدی سلطانی

عضو هیئت علمی دانشگاه و وکیل دادگستری

ناشر: مؤسسه انتشارات دادگستر

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۱

شمار: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۸۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۲-۲۶۲۶-۹۱-۵

دوره ۵: ۹۷۸-۹۶۲-۲۶۲۶-۹۳-۹

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، میدان حضرت ولی عصر (عج)، بلوار کشاورز،

ابتدای خیابان فلسطین، کوچه شهید زاکری، بن بست سوم، پلاک ۶

تلفن ۸۸۹۰۴۳۶۵ - ۸۸۹۰۵۳۶۰ فکس ۸۸۹۱۰۳۳۳

نشانه‌های اختصاری

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران	ق.ا.
قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۰/۵/۸ با اصلاحات و الحاقات بعدی	ق.م.ا.
قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۰/۹/۲۷	ق.م.ا.ج.
قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح، مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۹	ق.م.ج.ن.م.
قانون مجازات عمومی، مصوب ۱۳۰۴/۱۱/۷	ق.م.ع. ۱۳۰۴
قانون مجازات عمومی، مصوب ۱۳۵۲/۳/۷	ق.م.ع. ۱۳۵۲
قانون ملغی، مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ با اصلاحات و الحاقات بعدی	ق.م.

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۱۳
کلیات.....	۱۷
۱- حقوق جزای عمومی و ارزش آن.....	۱۷
۲- جایگاه حقوق جزای عمومی در میان علوم و دانش‌ها.....	۱۷
۳- پیوند حقوق جزا با دیگر علوم و دانش‌ها.....	۱۹
۳-۱- پیوند حقوق جزا با جرم‌شناسی.....	۲۰
۳-۲- پیوند حقوق جزا با دانش اخلاق.....	۲۰
۳-۳- پیوند حقوق جزا با علوم کیکی.....	۲۱

فصل یکم

تاریخ حقوق کیفری

۱-۱- نمایی کلی از تاریخ حقوق جزایی.....	۲۳
۱-۱-۱- تاریخچه مختصری از شکل‌گیری حقوق کیفری.....	۲۳
۱-۱-۲- تاریخچه مختصر حقوق کیفری در ایران.....	۲۴
۱-۱-۳- عرفی شدن حقوق کیفری.....	۲۸
۱-۲- مکاتب حقوق کیفری.....	۳۰
۱-۲-۱- دوران پیشافلسفی.....	۳۰
۱-۲-۱-۱- دوران دادگستری خصوصی (عصر انتقام‌های قبیله‌ای).....	۳۰
۱-۲-۱-۲- دوران گذار به دادگستری عمومی.....	۳۱
۱-۲-۱-۳- دوران دادگستری عمومی.....	۳۲
۱-۲-۱-۴- دوران دادگستری اسلامی.....	۳۲

- ۳۴..... ۲-۲-۱ دوران فلسفی
- ۳۴..... ۱-۲-۲-۱ مکتب عدالت مطلقه
- ۳۶..... ۲-۲-۲-۱ مکتب فایده‌گرایی (سودگرایی)
- ۳۸..... ۳-۲-۲-۱ مکتب نئوکلاسیک
- ۳۸..... ۴-۲-۱ دوران علمی
- ۳۸..... ۱-۳-۲-۱ مکتب اثباتی (تحقیق / پوزیتیویستی)
- ۴۲..... ۲-۳-۲-۱ مکتب دفاع اجتماعی
- ۴۲..... ۳-۳-۲-۱ مکتب دفاع اجتماعی نوین
- ۴۴..... ۴-۲-۱ دوران شناخت آسیب‌پذیرها
- ۴۴..... ۱-۴-۲-۱ مکتب مارکسیسم
- ۴۷..... ۱-۱-۴-۲-۱ تحلیل مارکس از بزهکاری
- ۴۹..... ۲-۱-۴-۲-۱ ویژگی‌های نظام جزایی کمونیستی
- ۵۲..... ۲-۴-۲-۱ مکتب بزه دیده شناسی
- ۵۵..... ۱-۲-۴-۲-۱ موضع نظام جزایی ایران در قبال بزه‌دیدگان
- ۵۶..... ۳-۴-۲-۱ مکتب فمینیسم (جنبش حقوق زنان)
- ۵۸..... ۱-۳-۴-۲-۱ وضعیت حقوق زنان در نظام جزایی ایران
- ۵۹..... ۳-۱ نظام‌های مختلف قانون‌گذاری کیفری
- ۵۹..... ۱-۳-۱ نظام حقوق شرعی
- ۶۰..... ۲-۳-۱ نظام حقوق عرفی

فصل دوم

جرم و عنصر قانونی آن

- ۶۳..... ۱-۲ تفاوت جرم کیفری با دیگر رفتارهای نامطلوب
- ۶۳..... ۱-۱-۲ تفاوت‌های جرم کیفری و جرم مدنی

۶۵	۲-۱-۲- تفاوت جرم کیفری و جرم انتظامی
۶۸	۳-۱-۲- تفاوت جرم و انحراف
۶۹	۴-۱-۲- نظام ارزش‌های کیفری مورد حمایت قانون‌گذار
۷۲	۲-۲- قلمرو اجرای قوانین جزایی در مکان
۷۲	۱-۲-۲- صلاحیت سرزمینی
۷۴	۲-۱-۲- مصونیت دیپلماتیک (سیاسی یا کنسولی)
۷۷	۲-۲-۲- صلاحیت واقعی
۸۰	۳-۲-۲- صلاحیت بین‌المللی (جهانی)
۸۰	۴-۲-۲- صلاحیت شخصی
۸۴	۳-۲- اصل قانونی بودن جرم و مجازات و آثار آن
۸۵	۱-۳-۲- اصل قانونی بودن جرم و مجازات (عنصر قانونی جرم)
۸۵	۱-۱-۳-۲- معایب اصل قانونی بودن جرم و مجازات
۸۷	۲-۱-۳-۲- فواید اصل قانونی بودن جرم و مجازات
۸۸	۲-۳-۲- منابع اصل قانونی بودن جرم و مجازات
۸۸	۱-۲-۳-۲- منابع قانونی
۸۸	۲-۲-۳-۲- منابع شرعی
۹۰	۳-۲-۳-۲- عهد بین‌المللی
۹۰	۳-۳-۲- جایگاه اصل قانونی بودن جرم و مجازات در نظام حقوقی ایران
۹۱	۱-۳-۳-۲- دلایل مخالفین پذیرش و پاسخ‌های موافقین به آن‌ها
۹۷	۴-۲- آثار اصل قانونی بودن جرم و مجازات
۹۷	۱-۴-۲- اصل برائت
۹۸	۲-۴-۲- تفسیر قانون کیفری به نفع متهم
۱۰۰	۳-۴-۲- ممنوعیت قیاس در امور کیفری
۱۰۲	۴-۴-۲- اصل قانونی بودن تشدید و تخفیف مجازات

- ۱۰۴-۵-۴-۲ ممنوعیت کاربرد واژگان کلی و مبهم در قانون کیفری.....
- ۱۰۵-۶-۴-۲ عطف به سابق نشدن قانون کیفری (بازگشت ناپذیری قانون کیفری).....
- ۱۰۷-۷-۴-۲ مستثنائات اصل عطف به سابق نشدن قانون کیفری.....
- ۱۰۸-۱-۷-۴-۲ تصریح قانون جدید.....
- ۱۱۰-۲-۷-۴-۲ قانون جدید ارفاقی.....
- ۱۱۲-۳-۷-۴-۲ جرم زدایی از عمل مجرمانه در قانون جدید.....
- ۱۱۵-۴-۷-۴-۲ تفسیر رسمی جدید از قانون سابق.....
- ۱۱۸-۵-۷-۴-۲ قوانین جزایی شرعی.....
- ۱۲۰-۶-۷-۴-۲ قانون شکلی جدید.....
- ۱۲۰-۱-۷-۴-۲ قانون مربوط به صلاحیت مراجع رسیدگی.....
- ۱۲۱-۲-۷-۴-۲ قانون منافعی حق مکتسبه.....
- ۱۲۲-۳-۷-۴-۲ قانون تحمیل تکلیف یا محدودیت اضافی.....
- ۱۲۲-۵-۲ تفسیر قوانین کیفری.....
- ۱۲۳-۱-۵-۲ علل نیازمندی قانون به تفسیر.....
- ۱۲۷-۲-۵-۲ صورت های نیازمندی قانون به تفسیر.....
- ۱۲۸-۳-۵-۲ انواع تفسیر قانون به اعتبار مرجع تفسیر کننده.....
- ۱۲۸-۱-۳-۵-۲ تفسیر قانونی.....
- ۱۲۹-۲-۳-۵-۲ تفسیر قضایی.....
- ۱۳۱-۳-۳-۵-۲ تفسیر حقوق دانان (دکترین).....
- ۱۳۲-۴-۳-۵-۲ جایگاه عرف در تفسیر قوانین جزایی.....
- ۱۳۴-۴-۵-۲ روش های تفسیر قانون.....
- ۱۳۴-۱-۴-۵-۲ تفسیر لفظی.....
- ۱۳۵-۲-۴-۵-۲ تفسیر منطقی.....
- ۱۳۵-۳-۴-۵-۲ تفسیر تاریخی.....

۴-۴-۵-۲- نمونه‌ای از کاربرد سه نوع تفسیر یادشده..... ۱۳۵

فصل سوم

عنصر مادی جرم

۱-۳- انواع رکن مادی جرم (رفتار مجرمانه).....	۱۳۹
۱-۳-۱- فعل.....	۱۳۹
۱-۳-۲- ترک فعل.....	۱۳۹
۱-۳-۳- نگهداری.....	۱۴۱
۱-۳-۴- حالت مجرمانه.....	۱۴۲
۱-۳-۵- گفتار مجرمانه.....	۱۴۳
۱-۳-۶- فعل ناشی از ترک فعل.....	۱۴۳
۲-۳- تقسیم جرم از حیث نیاز به نتیجه مجرمانه.....	۱۴۳
۲-۳-۱- جرم مقید.....	۱۴۳
۲-۳-۲- جرم مطلق.....	۱۴۵
۳-۳- تقسیم جرم از نظر حجم عنصر مادی.....	۱۴۷
۳-۳-۱- جرم ساده.....	۱۴۸
۳-۳-۲- جرم مرکب.....	۱۴۸
۴-۳- تقسیم جرایم از نظر مدت عنصر مادی.....	۱۴۸
۴-۳-۱- جرم آنی.....	۱۴۸
۴-۳-۲- جرم مستمر.....	۱۴۹
۴-۳-۳- جرم به عادت (جرم اعتیادی).....	۱۵۰
۴-۳-۴- جرم مکرر.....	۱۵۲
۵-۳- آثار کاربردی تقسیم یادشده.....	۱۵۳
۵-۳-۱- از حیث صلاحیت دادگاه.....	۱۵۳

- ۱۵۶..... ۲-۵-۳- از حیث قانون حاکم بر قضیه
- ۱۵۸..... ۳-۵-۳- از حیث اعتبار امر مختوم کیفری
- ۱۶۰..... ۴-۵-۳- از حیث تشخیص مرور زمان جرم
- ۱۶۱..... ۶-۳- تقسیم جرم از حیث آماج (هدف) آن
- ۱۶۱..... ۱-۶-۳- جرم سیاسی
- ۱۶۱..... ۱-۱-۶-۳- دیدگاه عینی (واقعی)
- ۱۶۲..... ۲-۱-۶-۳- دیدگاه ذهنی (روانی)
- ۱۶۲..... ۳-۱-۶-۳- دیدگاه مختلط
- ۱۷۵..... ۷-۳- تقسیم جرم از حیث شان فاعل آن
- ۱۷۶..... ۱-۷-۳- جرم نظامی
- ۱۸۰..... ۲-۷-۳- آثار تمیز جرم نظامی
- ۱۸۱..... ۸-۳- شروع به جرم
- ۱۸۴..... ۱-۸-۳- پیشینه قانون گذاری
- ۱۸۹..... ۲-۸-۳- شروط تحقق شروع به جرم
- ۱۸۹..... ۱-۲-۸-۳- آغازیدن عملیات اجرایی جرم
- ۱۹۰..... ۱-۱-۲-۸-۳- ضابطه عینی (واقع گرا)
- ۱۹۱..... ۲-۱-۲-۸-۳- ضابطه ذهنی (اندیشه گرا)
- ۱۹۲..... ۳-۱-۲-۸-۳- ضابطه تلفیقی (شدیداً نامتعارف بودن رفتار)
- ۱۹۴..... ۲-۲-۸-۳- ارتباط مستقیم رفتار متهم با وقوع جرم
- ۱۹۶..... ۳-۲-۸-۳- انصراف متهم به دلیل مانع ایجابی خارجی
- ۱۹۸..... ۳-۸-۳- عنصر روانی در جرم شروع به جرم
- ۱۹۸..... ۴-۸-۳- مجازات شروع به جرم
- ۲۰۳..... ۵-۸-۳- جرم محال
- ۲۰۴..... ۶-۸-۳- جرم عقیم

فصل چهارم

عنصر روانی (معنوی) جرم

۲۰۷.....	۱-۴ تعاریف
۲۰۷.....	۱-۱-۴ عمد
۲۰۸.....	۲-۱-۴ علم
۲۰۸.....	۳-۱-۴ انگیزه
۲۰۹.....	۲-۴ انواع قصد مجرمانه (سوء نیت)
۲۰۹.....	۱-۲-۴ قصد عام و قصد خاص
۲۱۰.....	۲-۲-۴ قصد معین و قصد نامعین
۲۱۰.....	۳-۲-۴ قصد قطعی و قصد احتمالی
۲۱۰.....	۴-۲-۴ قصد با برنامه و قصد بی برنامه
۲۱۱.....	۵-۲-۴ قصد تبعی (ضمنی / فرضی)
۲۱۳.....	۳-۴ خطای جزایی
۲۱۴.....	۱-۳-۴ بی احتیاطی
۲۱۴.....	۲-۳-۴ بی مبالاتی
۲۱۴.....	۳-۳-۴ بی مهارتی
۲۱۵.....	۴-۳-۴ عدم رعایت نظامات دولتی
۲۱۶.....	۴-۴ انواع جرایم غیر عمدی
۲۱۹.....	۵-۴ جرایم در حکم غیر عمدی
۲۲۳.....	فهرست منابع
۲۲۳.....	الف - کتاب ها
۲۲۶.....	ب - قوانین
۲۲۹.....	ج - آیین نامه ها
۲۲۹.....	د - عهد بین المللی

پیش‌گفتار

من رَمیده دل آن به که در سماع نیابم
که گر به پای درآیم، به در برند به دوشم
به راه بادیه رفتن، به از نشستن باطل
اگر مسراده نیابم، به قدر وسع بکوشم
(سعدی)

دروازه ورود دانشجویان رشته حقوق، به دنیای مفاهیم نوین جزایی، با درس حقوق جزای عمومی (۱) آغاز می‌شود. گرچه در درس‌های مقدماتی، برخی از مفاهیم کلی این رشته را می‌آموزند، اما دانشجویی که در زمان تحصیل در دبیرستان، از بسیاری از آموزه‌های حقوقی بیگانه است، به آسانی برای آموختن مفاهیم بنیادین این رشته را ندارد. بسیاری از آنان، پرسش‌های خود را در سال‌های نخست تحصیل، با ادبیاتی عامیانه عنوان می‌کنند و از معنای جرم، انواع و عناصر آن، تفاوت گونه‌های آن، فرق متهم و محکوم علیه، چه‌گونگی شکل‌گیری این مفاهیم، منشأ و مبدأ تأسیسات جزایی و... آگاهی‌ای ندارند.

این مشکل برای دانشجویانی که دیپلمه رشته‌های غیر علوم انسانی هستند، در چندان می‌شود، زیرا ادبیات حقوقی در ایران، پیوند شدیدی با ادبیات سستی و سنگین فقهی - اصولی دارد و به کارگیری واژگان در معانی اصیل و تخصصی آن‌ها، نیازمند داشتن سری در ادبیات است. این معضل گاهی آن‌چنان ریشه‌دار است که در میان دانش آموخته‌های تحصیلات تکمیلی دیده شده است که مُمیز را مُمَر و مَوَلی علیه را مولى علیه و مَجْنی علیه را مُجَنّا علیه خوانده‌اند و گاهی این افراد به پرسش فضاوت با وکالت دادگستری نیز درآمیختند. مقصود از طرح این نکته، بیان دشواری فهم واژگان و مفاهیم حقوقی با ادبیات سستی فقهی است.

محافظه‌کاری حقوق‌دانان کشورمان در پردازش مفاهیم نوین و امساک بخل‌آمیز بسیاری از آنان، از گشودن درهای جدیدی در تأسیسات جزایی، توسعه رشته حقوق را در ایران، به صورت جدی کند کرده است. نشانه‌های چنین رویکردی را در

ترجمه‌گرایی از حقوق فرانسه، استناد به آرای منسوخ دادگاه‌های دهه‌های نخستین قرن حاضر، پرهیز از تفسیرها و موشکافی‌های منطقی و روشمند قوانین و توسل به تفسیرهای خشک لفظی به گونه‌ای مبتذل، آشکارا می‌توان دید.

گرچه این نوشتار، اندک تلاشی است در راه بهتر فهمیدن برخی مسائل آغازین حقوق جزایی عمومی و کاستی‌ها دارد، اما امید است که گامی تازه باشد برای بهتر اندیشیدن در باره شناخت جرم، عناصر و انواع آن. در این نوشتار، برخلاف آمله عادت‌هایی را به کار بستیم که می‌توان به برخی از آنان چنین اشاره کرد:

۱- زبان نگارش متن، تا قدر امکان، ساده و بی‌پیرایه است تا نه تنها برای دانشجویان حقوق، بل برای بسیاری از چریندگان این دانش، قابل فهم باشد. گاهی در مقابل برخی واژگان سنگین عربی، برابری‌های پارسی نهاده شد تا شاید معنای آن بهتر آمیخته در ذهن شود.

۲- مطالب بر اساس سرفصل‌های درس حقوق جزای عمومی (۱) و به گونه‌ای نسبتاً تفصیلی (نه ملال‌آور) بیان شده‌اند تا خواننده بر نکات بیشتری آگاهی یابد.

تقسیم‌بندی عنوان‌ها نیز به نحو مطلوبی قالب‌بندی شده‌اند تا از آمیختگی عناوین و محتوای مباحث، جلوگیری شود.

۳- از آوردن گفته‌ها یا نوشته‌هایی که تنها موجب افزایش حجم نوشته و رنجش خواننده می‌شود، به طور جدی پرهیز شده است و برای نزدیکی بیشتر خواننده به قوانین و مقررات مختلف سابق و کنونی ایران، به جای استناد به آرای متهاافت دادگاه‌ها یا آرای ناروشمند دیوان‌عالی کشور، تلاش شده است تا قوانین مرتبط به هر موضوع، به خوبی مورد استناد قرار گیرند. این گونه، خواننده با قوانین کنونی و پیشینه آن‌ها پیوند بیشتری برقرار می‌کند.

۴- پس از تدریس و تعلیم درس حقوق جزای عمومی (۱) در چند سال آموزشی، آموزگاری در رشته حقوق جزا، تجربیات نوینی را به ارمغان داشت. از این تجربیات، آن است که شرح تفصیلی چند ده صفحه‌ای و سیاه کردن اوراقی بسیار برای بیان ارتباط رشته حقوق جزا با سایر رشته‌ها، گرچه برای مطالعات فلسفه حقوق، سودمند است،

اما برای طالبان آغازین راه حقوق جزایی، جز رنج و دلزدگی ثمری ندارد. از همین رو نیز، از این مرسوم کهن، دست شستیم و به ذکر مختصری بسنده کردیم. همچنین، تاریخ دگرگونی اندیشه‌های جزایی را به گونه‌ای فشرده، گویا و قالب‌بندی شده بیان کردیم و از تفصیل کلام و آزار مبتدیان حقوق جزا، پرهیز کردیم. با این همه، برخلاف مرسوم کهنی از دوران پهلوی تا کنون، که از شرح آموزه‌ها، دستاوردها و کاستی‌های مکاتب انقلابی و تحول‌خواه (مانند مارکسیسم، فمینیسم، بزه‌دیده‌شناسی) خودداری شده است، در این نوشتار آموزه‌های جزایی این مکتب‌ها نیز در میان مکاتب اندیشه‌های کیفری بیان شده است.

در همین‌جا از مدیر فاضل و دانش دوست انتشارات دادگستر، جناب آقای حسن سمیعیان، که صبورانه به رفع موانع انتشار این اثر همت گماشتند و دلسوزانه در اندیشه ترقی رشته حقوق در ایران سرافراز کوشش می‌کنند، سپاس‌گزاری خویش را ابراز می‌دارم.

این نوشتار، آفریده دست انسانی است و بدون ادیان آسمانی چه نیکو گفته‌اند که آغاز زندگی این جهانی انسان، با خطا بوده است. پس کاستی‌های این نوشتار را به لطف خویش بیان کنید، تا به جبران آن بکوشیم.

هر گلی علت و عیبی دارد گل بی‌علت و بی‌عیب خداست
(پروین اعتصامی)